«Навколо світу» Переца Гиршбейна: об одном «вольном» переводе с идиша на украинский

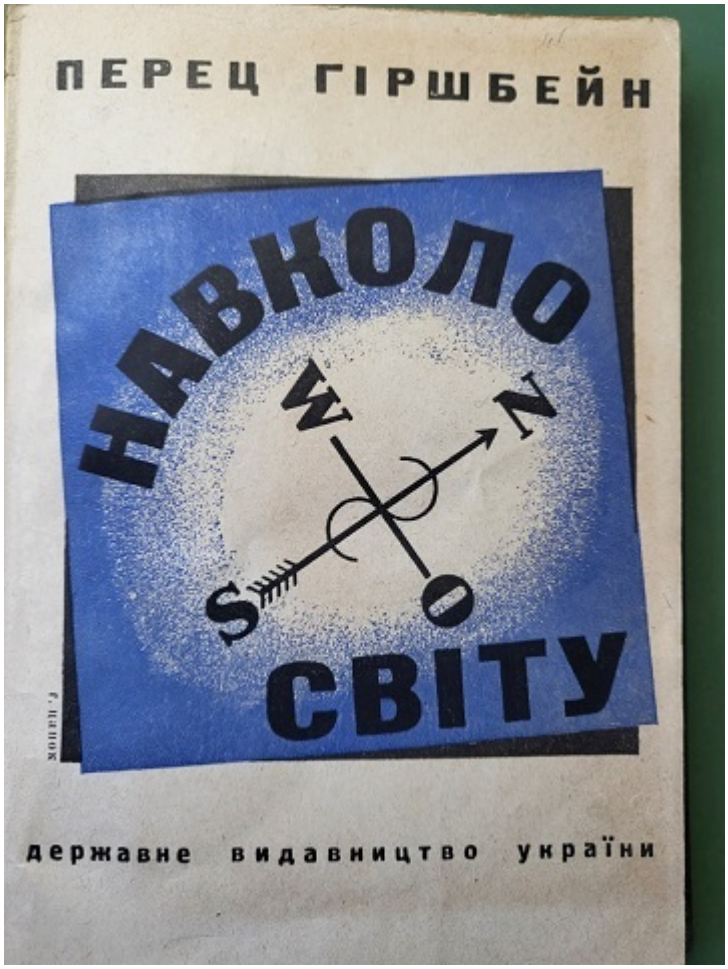

Перец Гиршбейн с женой - Эстер Шумячер в Индии, 1927

Летом 1929 года в Госиздате Украины в Харькове увидел свет небольшой сборник путевых заметок «Навколо світу» еврейского писателя из Америки Переца Гиршбейна. Написанные на идише заметки перевел подающий надежды переводчик Эфраим Райцин, которому в будущем предстояло стать одной из центральных фигур идиш-украинского литературного диалога. Основой для перевода послужила вышедшая в Нью-Йорке в 1927 году книга Гиршбейна «Ибер дер велт» («Вокруг света»), посвященная его путешествию вместе с женой, поэтессой Эстер Шумячер, в 1920-22 годах по тихоокеанским островам (Таити, Острова Кука, Новая Зеландия), Австралии и Южной Африке.

Прозаик, драматург, публицист Перец Гиршбейн (1880-1948), уроженец местечка Клещели Гродненской губернии, учился в иешивах Бреста и Гродно, в 1908 году основал театр на идише в Одессе и еще до Первой мировой войны отправился в растянувшиеся на 20 лет странствия по Южной Америке, Океании, Африке и Азии. Свою писательскую карьеру Гиршбейн начал в 1902 году в петербургском «Гамелице» на иврите, но вскоре почти полностью перешел на идиш. Публиковался он и по-русски: сборники его переводных пьес вышли одновременно в 1908 году в Петербурге и Одессе. Однако прошедшие полтора десятилетия после его отъезда из царской России и колоссальные изменения в стране привели к потере прежних литературных связей.

Книга «Навколо світу» — не первая советская публикация Гиршбейна. Примерно за год до этого в московском журнале «Красная нива» были опубликованы в переводе на русский три его зарисовки: очерк из японской жизни «С опущенными ресницами», отрывок из тихоокеанских путешествий «Таити» и памфлет о расовой проблематике «Дети Африки». Эти публикации послужили своеобразной визитной карточкой писателю, впервые приехавшему в Советский Союз в апреле 1928 года и задержавшемуся там надолго (среди прочего, в обществе еврейских колонистов Северного Крыма, чему позже был посвящен его роман «Красные поля»). Помимо публикаций в «Красной ниве», в Москве Гиршбейн подписал договор в крупнейших советских издательствах — «Госиздате», где в 1930-м вышел еще один его сборник «Снопы молчания (Индия)», и «Молодая гвардия», где, судя по всему, взялись за подготовку издания русскоязычного варианта «Вокруг света».

Сборник «Навколо світу», изданный в Харькове в 1929 году

Перец Гиршбейн с Эстер Шумячер

Причиной «камбэка» Гиршбейна на литературную сцену бывшей империи стало его знакомство с главой Всероссийского союза писателей Борисом Пильняком, состоявшееся летом 1926 года в Японии. С Гиршбейном он познакомился в городе Нара, чему и посвятил свой рассказ «Олений город Нара» (уже в самом названии зашифровав русский перевод фамилии Гиршбейн). Глубоко пораженный образом жизни Гиршбейна («дом его сложен в чемоданы»), Пильняк принял непосредственное участие в подготовке приезда еврейского писателя в СССР, включая продвижение его публикаций в советских изданиях. Именно в этом контексте и следует рассматривать появление «Навколо сві ту» в Харькове.

Судя по всему, Гиршбейн еще в Японии предложил Пильняку опубликовать один из своих свежих очерков (которые регулярно печатала нью-йоркская газета на идише «Дер тог») в переводе на русский язык. Потом в перевод были отосланы еще два очерка, а затем целые сборники путевых заметок предложены издательствам в Москве и Харькове.

При взгляде на эти публикации вырисовывается их общий знаменатель — острая антиколониальная направленность. Не будучи связанным с советской пропагандистской машиной, Гиршбейн вполне вписался в коминтерновскую литературную концепцию 1920-х годов, проводником которой был и сам Пильняк. Как отмечает Катерина Кларк из Йельского университета, эта концепция предполагала развитие и поддержку «пост-империалистической литературы», прежде всего по отношению к «новому Востоку». Иными словами, «революционный космополитизм» Гиршбейна прекрасно вписался в раннесоветский нарратив «пробуждения трудящихся масс». Это нашло горячий отклик у принимавших еврейского писателя русских литераторов из литературной группы «Перевал», открыто противостоявшей так называемым «пролетарским писателям».

Теплый прием, оказанный Гиршбейну «перевальщиками» Пильняком, Александром Воронским и др. (позже репрессированными), повлиял на отношение к нему и на советской «еврейской улице», поначалу довольно настороженное. Остается лишь удивляться той оперативности, с которой Райцин перевел довольно внушительную книгу Гиршбейна. Вместе с тем, в глаза бросается одна деталь, оставшаяся скрытой от советского читателя. Речь идет о тотальной цензуре еврейской тематики, так волновавшей Гиршбейна даже в самых экзотических поездках. В связи с этим работа Райцина представлена именно как «вiльный переклад». Трогательные встречи писателя с общиной русских евреев в Веллингтоне, ностальгические беседы с единственным еврейским жителем острова Раротонга, полные боли рассуждения о судьбе еврейских эмигрантов и их родного языка идиш в Южной Африке — абсолютно все это осталось за пределами харьковской публикации.

Борис Пильняк

Бюст Гиршбейна авторства Ханна Орловой, 1924

Было ли это работой цензора или решением руководства издательства, усеченное издание заметок Гиршбейна по-украински можно назвать прозорливым в свете дальнейших событий. Книга «Снопы молчания (Индия)» (1930 г.) вызвала неожиданно резкую реакцию со стороны классика соцреализма Горького, что привела к падению «акций» Гиршбейна в СССР. Издательство «Молодая гвардия», подписавшее контракт на издание другого сборника путевых заметок писателя, отказалось от своих планов. А в вышедшей два года спустя обзорной статье «Еврейская литература» в «Большой советской энциклопедии» профессор Исаак Нусинов уже записал Гиршбейна в «выразители националистической буржуазии», «апологеты хасидского прошлого» и «певцы одинокой отчаявшейся еврейской интеллигенции». Эти сочные ярлыки начисто стерли и дружеское отношение к Гиршбейну со стороны официальных еврейских литературных кругов в СССР, и его имидж прогрессивного писателя-путешественника всемирного масштаба.

Украинское издание путевых заметок Гиршбейна 1929 года вышло тиражом в 5000 экземпляров, однако сегодня это библиографическая редкость. Ни в Киеве, ни в Харькове (а также ни в Москве, ни в Петербурге) ее не найти.

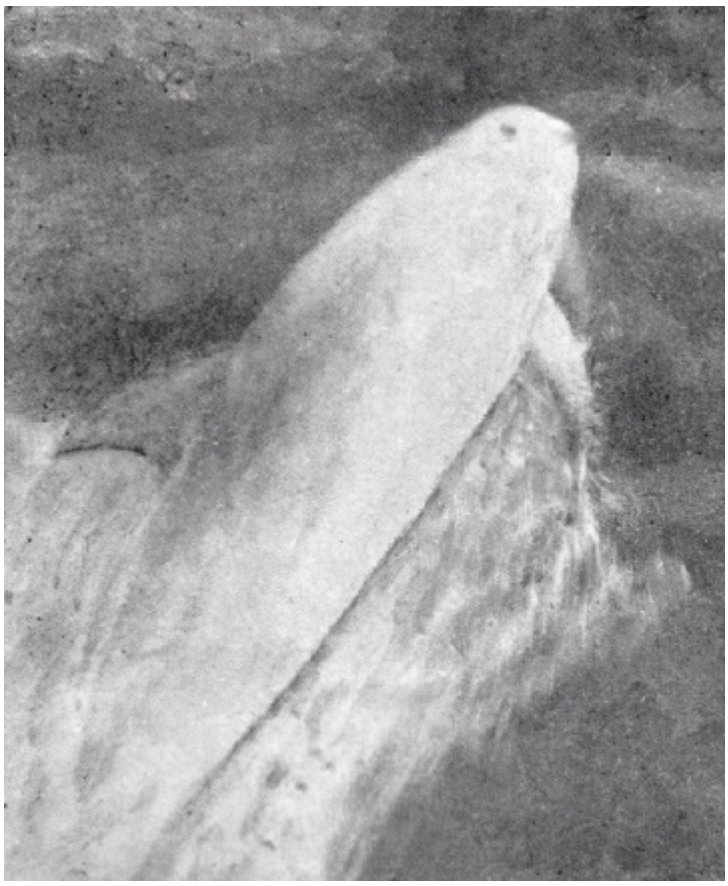
Ниже в некотором сокращении приведена глава из книги Гиршбейна «Навколо світу» — «Новая Зеландия». Описание медицинских проверок и бюрократических расспросов прибывающих в Веллингтон пассажиров звучит сегодня более чем актуально. Глава дополнена не вошедшей в книгу «еврейской» частью в переводе Бера Котлермана и Татьяны Кучерской, наглядно иллюстрирующей результат действий советской цензуры.

НОВА ЗЕЛЯНДІЯ

Двадцять чотири дні тривала подорож від Сан-Франциска. Всі ці двадцять чотири дні ми щоранку пересували стрілки годинника. Наслідок: загубили цілий день. Лягли спати у неділю ввечері і прокинулись у вівторок уранці. Назавжди загубили понеділок. Але хто шкодує про загублений день, надто в двадцятому столітті.

Мені шкода було, що я не зробив подорожі до Нової Зеляндії років з п'ятдесят тому, коли Палорус Джек ще виходив звичаєм з глибини у цій місцевості і проводив пароплави при їхньому прибутті до Нової Зеляндії скелястим шляхом, що веде до місця, де тепер місто Велінгтон.

Це не легенда. Була така риба із сімейства дельфінів. Велика риба, завдовжки може п'ятдесят футів, що багато років зустрічала пароплави, і, коли пароплав наближався до того місця, де ми тепер, вона виринала з глибини і, весело витанцьовуючи у воді, випереджала й показувала дорогу пароплавові. У Новій Зеляндії є закон, що суворо забороняє чинити рибі зло. Улюбленець Нової Зеляндії і маорійців вважається за водяного бога, що вказував шлях їхнім прабатькам, коли вони на своїх човнах просувалися серед скель.

Пелорус Джек, фото 1909 года

Гавань Веллингтона

Такий закон є. Але Палорус Джека вже немає. Про нього згадують пасажири, що колись мали нагоду його бачити. Розказують, що чужі рибалки прибули з Норвегії ловити китів, і помилково забили Палоруса Джека, і коли рибалки дізналися, що саме заподіяли, їх охопив жах. Не було більш місця для них у Новій Зеляндії, нишком вони вернулися назад додому, до Норвегії. Даремно блукають тепер погляди серед хвіль. Водяний бог не виринає більше назустріч із хвиль.

Наш пароплав заходить у тихі води, оточені високими скелями і малими островами. З'являється широкий берег, погористий, і на ньому розляглось місто. Нове місто. Червоні дахи надають місту вигляду ще новішого. На схилах гір розташувалися невисокі будинки, і серед них бліднуть вулиці й вулички.

— Велінгтон — столиця Нової Зеляндії.

Урядовці, господарі країни, мали щастя раніш від нас приїхати сюди. Обличчя поважні, сухі і холодні. Англійські. Але ще трохи сухіші від англійських. Мають вигляд, немов ми приїхали порушити їхній спокій.

Нам наказують вишикуватись і поодинці проходити через кімнату для куріння тютюну. Посеред кімнати стоїть молода людина, лікар з неспокійними і водянистими очима. Він оглядає у кожного праву руку і нігті. Заглядає у вічі і вуха. Під шапку чи капелюш... Кожен після такого огляду відходить почервонілий, засоромлений або блідий і сердитий.

Подають наказ стати вряд і поодинці йти до їдальні першої кляси. Там чекають уже на нас за столами чужі люди з поважними обличчями. Напівскривлені і напівнезадоволені, сидять вони за столами з паперами, книгами і каламарями — оглядають підозріло всіх, що довгою шерегою проходять повз них.

Паспортів не досить. Запитання, запитання. Батько і мати, дід і баба, де народилися, якої нації, якої віри. Іспитують, чи можеш писати. Прибули о дев'ятій ранку, а вже південь. І отак плентаємось серед чужих законів. Гидко. Ще гірше, ніж підчас бурі на морі, дивитися, як чужа рука копається в твоїх пакунках, перебирає, змішує, шукає, запитує, і самі не знають, чого вони хочуть.

Центр Веллингтона, 1929

Добрий дельфін, що жив у водах біля Нової Зеляндії, був дороговказом для чужих пароплавів, танцюючи поперед пароплавів, як відданий собака, — можливо, його зовсім і не вбили норвезькі рибалки.

Можливо, він справді був водяним богом, що перетворився на дружню рибу. Аджеж така віра маорійців. Можливо, він зовсім і не загинув від рук лихих рибалок.

Він довідався про закон 1911 року, що хто завдасть йому лиха, заплатить штрафу 100 фунтів стерлінгів. І засоромівся він. Соромно стало за людей і їхню поведінку. За людей і за шляхи їхньої любови і дружби. І назавжди пустився він у глибокі моря, щоб гратися там з дельфінами, братами своїми...

Не вошедшее в книгу продолжение главы

Перевод: Бер Котлерман, Татьяна Кучерская

Веллінгтон відомий, як місто вітрів. Місто нове. Сучасне. В ньому близько сімдесяти тисяч мешканців. Але ще перед тим, як я оглянув всі чотири стіни моєї кімнати, у мене виникло бажання побачити євреїв.

Я взяв телефонну книгу і почав шукати за алфавітом єврейські імена.

Вони з’являлися на кожній сторінці. Єврейський народ! А ось голландське ім’я, але з додаванням «реверенд».

— Може, це рабин? — і я зателефонував.

— Перепрошую, ви — рабин?

— Так, я веллінгтонський рабин. А ви хто?

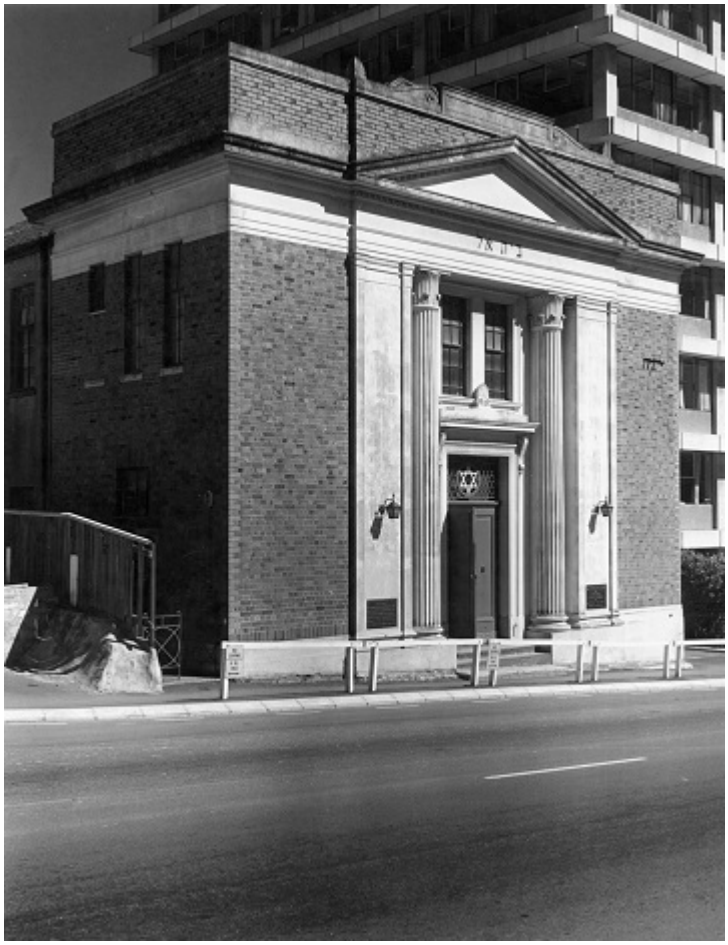
— Єврейський письменник з Америки. Тільки зараз прибув і хотів би побачити якогось єврея.

— Добре, я зараз підійду.

Я був впевнений, що зі мною розмовляє молода людина. Оскільки голос його звучав енергійно, а до того ж і його готовність одразу підійти.

Як же я здивувався, коли через півгодини до мене підійшов зовсім сивий чоловік, якому за шістдесят. Акуратний, в сюртуку та циліндрі. Він скоріше виглядав, як старий гер, ніж, як рабин.

Зав’язалася розмова, досить тепла з його боку. З «борех-або», та ще парою фраз на івриті.

Скромная синагога столицы Новой Зеландии

Одно из старых зданий Веллингтона

Але коли я став розпитувати про євреїв у Нової Зеландії, їх кількість, життя, місце в суспільстві — він раптом знітився. Уважно оглянувши мене, суворо запитав:

— А чому ви так багато запитуєте про наших братів — ізраелітів?

— Просто мені цікаво становище євреїв у далеких країнах. Адже я сам єврей. Я хочу знати скільки євреїв знаходиться у Нової Зеландії.

— Не можна говорити про їх кількість так голосно.

— Щоб їх, Боже борони, не наврочити?

— Наші сусіди не повинні знати скільки нас. У нас в Веллінгтоні є вже, мабуть, сімсот душ, але наші сусіди знають тільки про дві-три сотні. Так вони не знають точну кількість, інакше було б погано.

— Але новозеландці — ліберальний народ. Що це означає, не можна говорити голосно, скільки тут є євреїв?

— Молодий чоловік, — звертається він до мене, — якщо я кажу, так знаю, що кажу. А головне, їм не можна знати кількість російських євреїв. Їх більше, ніж нас, відтоді, як вони сюди приїхали не питайте. Я вже тут більше, ніж тридцять п’ять років. Я зібрав перших десять євреїв. Все йшло, як треба, поки не приїхали російські євреї і не привезли конфлікти, критику — від них немає користі.

— Мені би хотілося, ребе, щоб ви мене познайомили з російськими євреями.

Він оглянув мене і на обличчі у нього з’явився погано стримуванний гнів і невдоволення. Я відчув, що він шкодує, що так принизив себе, зустрівшись зі мною. На моє прохання він не відповів.

Він енергійно піднявся з місця і подивився на мене так, ніби збирається піти, але раптово звернувся до мене:

— У нас тут є чудовий музей, якщо бажаєте, я можу відвести вас туди.

Мені стало незручно. Все ж я погодився. І це було дуже безглуздо — замість зустрічі з живими євреями, він завів мене в місцевий, м’яко кажучи, музей.

Декілька кімнаток, де стояли заштопані та розкарячені різноманітні опудала тварин та птахів, застиглі в різних позах на штучних гілках і тому подібні речі, які на той момент зовсім не лізли мені на думку.

Вийшовши звідти в парк, я зрадів, коли побачив живі мімози, усипані пухнастими золотавими квітами.

Музей Веллингтона

Я мовчав. Він мовчав. Не було більше про що говорити. Мовчки йшли ми по вулицях. Між нами утворилося тяжке напруження. Але ось мі підійшли до магазину одягу.

— Тут я познайомлю вас з вашими євреями. І якщо завтра ви їдете, то будьте здорові.

Він увів мене в крамницю, представив російському єврею і вийшов з гордою міною.

А російський єврей, людина середніх років, благородного вигляду, почав на ідиш розпитувати хто я і виявивши, що ми з однієї губернії, розплакався, як маленька дитина. А його великий, вже дорослий син, що народився у Новій Зеландії, побачив, як плаче його батько, теж став утирати сльози, дивлячись на мене.

Перевівши дух, господар магазину трохи засоромився своїх власних сліз, усміхнувся та заметушився.

— Ой вей, ой вей, я ж повинен негайно повідомити, що ви приїхали. Ой вей, єврейський письменник! Невже є єврейські письменники? Я вже більше тридцяти років тут, хлопчиком пустився з дому до Лондону, приїхав сюди, мій син вже тут народився. Йому двадцять шість років. Адже ви так швидко їдете. Може ви виступите у нас? В нас тут тьху, тьху, тьху, ціла громада євреїв. Я зараз всіх повідомлю.

І по телефону став обдзвонювати одного за одним.

Потроху вони почали з’являтися в його магазині, дивлячись на мене з подивом. Покупцям, навіть християнам, стали мене представляти замість того, щоб продавати їм товар. Зовсім не пошепки, на весь голос вони почали розповідати про місцевих євреїв. Можна було подумати, що у Веллінгтоні не сімсот єврейських душ, а багато-багато тисяч.

І все ж, я був дуже здивований, що на мій виступ у Веллінгтоні декілька днів потому зібралися більш трьох сотень глядачів: батьки, матері, сини, доньки, дідусі, бабусі, онуки.

І коли головуючий, представляючи мене вибачився за те, що виступаючий буде змушений говорити з ними на ідиші — його заглушила величезна радість, що вирвалася з глибини серця:

— Ой, ідиш! Ой, ідиш!

Я говорив довго. Розповідав про євреїв по всьому світу. Про наше життя — в Америці, в інших країнах, наскільки мені це було відомо. Розповідав про нашу літературу, та про наших письменників.

Панорама современного Веллингтона

Затамувавши подих публіка сиділа, слухала. Нагородою мені стало те, що після мого виступу до мене підійшли маленькі діти, і дівчинка років дванадцяти заїкаючись звернулася до мене на ідиші:

— Ми вдячні тобі за те, що ти розмовляв з нами на ідиші і розповів нам, що мова моїх батьків ще існує в світі.

Я провів серед веллінгтонських євреїв ще кілька днів.

Рабин пізніше ще раз розшукав мене і запросив до себе додому на вечір. У його власному оточенні, серед його дорослих дітей, синів та доньок, російський єврей, який у середині мене, знову страждав.

Він поскаржився: немає в них поваги.

— Він у нас вже більш ніж тридцять років. Його серце більше лежить до неєвреїв, ніж до євреїв. А може бути, неєвреї йому миліші, ніж російські євреї.

Так мені скаржилися російські євреї.

І все ж образ сивого веллінгтонського рабина чітко віддрукувався в моїй пам’яті.

Я тоді вийшов від нього пізно. Ніч була холодною. Тяжка зоряна ніч.

Проводжаючи мене з дому, він простягнув свою бліду руку до неба і сказав:

— Подивіться, які великі зірки на новозеландському небі.

І кожного разу, коли я пізніше виходив в холодні зоряні ночі Нової Зеландії, в моїй уяві виникала бліда рука, яка колись вказувала мені на зірки.